

K PRIEBEŽNÝM VÝSLEDKOM VÝSKUMU CINTORÍNOV V LOKALITE ZVONOVÝ VRŠOK V BANSKEJ ŠTIAVNICI

doc. Ing. Eva Kráľová, PhD.

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok, Fakulta architektúry STU

Résumé

The contribution paper gives a cross-sectional characteristics of research, organization and educational works realized by the research team in the course of the KEGA 3/6269/08 project focused on the theme „Historical cemeteries in the context of cultural heritage, their protection and rehabilitation on the example of the Zvonový vršok cemeteries in Banská Štiavnica“. The aim of the project is to formulate through multidisciplinary picture of topical situation the practical recommendations and to propose models of efficient processing of not negligible areas of cemeteries located in the tissue of our towns and villages. The starting point is the operational partnership composed of researchers of the given scientific and artistic disciplines (architecture, town-planning, landscaping, ethnology, history, geodesy, fine art and design) cooperating with the town management. Within the framework of the project the widened and detailed research methodology is practically verified on complete file of objects and artefacts from the pilot locality. The results are summed up and based on them recommendations for the further procedure of the town management and the possible trends of the further scientific investigations of this problem are indicated.

Úvod

Pohrebiská patria k najbohatším zdrojom poznania vývoja ľudskej spoločnosti, nevynímajúc tú dnešnú. Sú dokumentom aktuálnych spoločensko-kultúrnych postojov a prejavov pozostalých v časovom rozsahu viacerých generácií. Špecifickým a mnohvrstevným spôsobom dokumentujú život (niekedy aj diela) predkov. Sú to dokumenty s bohatou výpovednou hodnotou, relatívne trvalé, emotívne silné, všeobecne prístupné. Z hľadiska motivácie vzniku sa zaraďujú medzi tzv. „chcené“ pamiatky. Ako to pri pamiatkach často býva, postupom času sa stráca sila konkrétnej spomienky, oslabuje a mení sa motív potreby ich zachovania. Aj cintoríny podliehajú pôsobeniu času: zmenou životných spôsobov sa stráca zreteľnosť odkazovej výpovede, generačným odstupom sa kvalitatívne transformujú hodnotové kategórie výpovedného potenciálu – z predmetu osobných spomienok sa menia na neosobný dokument dobového vývoja spoločnosti. Ak však dôjde k prerušeniu kontaktu spoločnosti s týmto zvláštnym prejavom jej života a k opusteniu pohrebných lokalít vrátane zániku starostlivosti o ne, otvorí sa priestor pôsobeniu prírodných i spoločenských degradačných činiteľov. (Obr. 1)

Dlhodobým účinkom týchto činiteľov postupne zanikajú mnohé zložky výpovedného potenciálu opustených cintorínov (pohrebísk). Zanikajú tým exaktné dokumenty historickej pamäti spoločenstva, oslabuje sa a zaniká emotívna koncentrácia génia loci. Aj preto v prenesenom význame pojem „cintorín“ je metaforou spustnutého, zanedbaného, zničeného a smutného miesta.

Z hľadiska funkčnosti je problematika cintorínov aktuálnou, živou a permanentne sa vyvíjajúcou témou. Napriek tomu, aj napriek dlhovekej existencii fenoménu pohrebísk, je to téma u nás v súčasnosti málo diskutovaná, len okrajovo vedecky sledovaná, systémovo prakticky nespracovaná. Absencia hlbšieho poznania a systémového spracovania tohto spoločenského javu má

Obr. 1. Dlhodobým účinkom týchto činiteľov následne postupne zanikajú mnohé zložky výpovedného potenciálu opustených cintorínov (pohrebísk). (Foto E. Kráľová)

okrem medzery vo vedeckom a kulturologickom programe aj celkom prozaické dôsledky v organizácii a správe cintorínskych plôch a priestorov v rámci programovania i realizácie rozvojových zámerov našich miest a obcí. Preto projekt Historické cintoríny v kontexte kultúrneho dedičstva - ich ochrana a rehabilitácia na príklade cintorínov Zvonový vršok v Banskej Štiavnici, podporený Kultúrnou a edukačnou agentúrou Ministerstva školstva SR (KEGA MŠ SR) je orientovaný na získanie rámcového štruktúrovaného pohľadu na danú problematiku. Jeho cieľom je indikovať nielen perspektívne smery ďalších vedeckých výskumov, ale aj formulovať praktické odporúčania a navrhnúť modely efektívneho spravovania nezanedbateľných plôch cintorínov nachádzajúcich sa v organizme našich miest a obcí.

Z hľadiska vonkajšej znakovitej rozoznatelnosti, cintoríny sú relatívne jednoduché priestorové a kompozičné útvary. Identifikačne sú na prvý pohľad čitateľné a zrozumiteľné, hoci v rôznych krajinách sveta a v rôznych kultúrach nadobúdajú rôzne formálne prejavy. Táto formálna rôznorodosť a bohatá škála výrazového spracovania rovnakého, na pohľad nenáročného, prevádzkového účelu je indikátorom všeobecne platného civilizačného prejavu ľudského spoločenstva. Prítomnosť cintorínov a pohrebísk vo všetkých kultúrach sveta, vo všetkých historických obdobiach spolu s vážnosťou starostlivosti o ne, je zreteľným indikátorom ich fenomenologického významu v živote spoločenstva (i spoločnosti). (Obr. 2)

Obr. 2 Priestory cintorínov sú v obraze sídla i krajiny vždy dobre identifikovateľné.
(Foto E. Kráľová)

Napriek formálnej jednoduchosti a prvoplánovej zrozumiteľnosti cintoríny svojou mnohovýrobovou obsahnosťou predstavujú druh spletitého spoločenského fenoménu¹. Funkcia cintorínov vyrastá z filozofického a náboženského názoru spoločenstva (i spoločnosti), jej kulturologického obsahu a kontextu. Prostredníctvom architektonických a umeleckých prostriedkov je materializovaná z dostupných aj exkluzívnych materiálov a na jej zachovanie sa využívajú technické postupy a manažérske techniky. Napriek všeobecne vnímanému podtextu fatálnej nevyhnutnosti konca, cintoríny vstupujú do ekonomicky produktívnych sfér spoločnosti (produkcia náhrobkov, výrobky a služby spojené s údržbou hrobov i celých cintorínov, s obradmi aj udržiavaním tradícií²). Svoje nezanedbateľné miesto majú tiež v rozvojových programoch a plánoch územného rozvoja miest a obcí. Kvalitné a efektívne zvládnutie funkcie cintorínov nie je teda vôbec jednoduché – potrebuje komplexný prístup a programované systémové riešenia.

Poznanie a zvládanie komplexných spoločenských fenoménov (problémov) si vyžaduje špecifický multidisciplinárny prístup. Úroveň a rozsah poznania závisí od schopností výskumníkov (expertov). Proces poznávania závisí od druhu, kvality a špecifikácie poznávacích nástrojov. Vnímavosť výskumných skupín, t.j. ich schopnosť zachytiť vonkajšie prejavy, rôzne výstrahy a aj nejasné náznaky komplementárnych súvislostí skúmaného javu, je založená na metódach a nástrojoch, ktoré výskumníci používajú. Podstatnú rolu hrá ich efektívna komunikácia a kooperácia.

¹ Angl. „Societal complexity“ predstavuje mnohovýrobový, spletitý spoločenský jav: neštruktúrovaný, dynamický a nestály, ktorý sa v čase, priestore a výraze mení a ktorý má formatívny vplyv na spoločnosť na rôznych úrovniach. www.societalcomplexity.org

² Napr. sviatok Všetkých svätých a pamiatka zosnulých, výročné spomienky úmrtia a pod.

Charakteristika východiskového stavu a predmet výskumu

Súčasný stav poznania fenoménu cintorínov a praxe jeho zvládania na Slovensku poukazuje na izolovanosť a torzovitosť výskumov, ich náhodnú cielenosť, absenciu koordinácie i konceptných prístupov. Platí to rovnako v oblasti výskumu ako aj v praktickej správe cintorínskych areálov. Vzhľadom na limitované disponibilné časové, personálne a organizačné podmienky na výskumnú činnosť bol riešiteľský kolektív zostavený z výskumníkov a expertov vybraných vedných disciplín a odborov partnerských univerzitných pracovísk. Tieto buď skúmajú a osvetľujú východiskové aspekty fungovania fenoménu smrti a jej akceptácie v spoločnosti, alebo priamo vstupujú do realizačných procesov ich materializácie a ďalšej správy. Výber partnerských pracovísk bol volený tak, aby získané výsledky umožnili:

- ☐ predstaviť koncept systémového prístupu k zvládnutiu tohto komplexného spoločenského javu,
- ☐ spracovať operačné nástroje využiteľné v procesoch plánovacieho rozhodovania i praktického riadenia tejto oblasti verejného života miest a obcí.

Cieľom projektu je overiť možnosť zapojenia areálov cintorínov do programov ekonomického a kultúrno-sociálneho rozvoja miest a obcí prostredníctvom umocnenej prezentácie (zviditeľnenia) tých spoločensky významných kultúrnych hodnôt, ktoré verejnosť bežne nevníma. Jedným z čiastkových cieľov je vypracovať metodiku výskumu kvalít cintorínov, ktoré dosiaľ neboli hodnotovo spracované. Na základe získaných výsledkov navrhnúť ďalší postup kultúrne intenzívnejšieho využitia cintorínskych areálov v obciach na Slovensku.

V súlade s poslaním KEGAMŠ SR, ktorá projekt finančne podporila, na riešení projektu vo všetkých jeho štádiách a vo všetkých aktivitách sa aktívne podieľali kolektívy študentov a doktorandov z partnerských univerzitných pracovísk formou výskumných a tvorivo-návrhových pracovných a vedeckých seminárov. Partnerom projektu v celom jeho rozsahu je tiež mesto Banská Štiavnica, ktoré bolo zvolené na pilotnú overovaciu štúdiu projektu. Vedenie mesta sa počas celého priebehu významne organizačne i finančne podieľa na vytváraní podmienok pre úspešnú realizáciu programovaných aktivít.

Predmet skúmania a riešenia

Ako overovacia lokalita na prípadovú štúdiu projektu bol zvolený areál troch vedľa seba ležiacich cintorínov s miestnym názvom Zvonový vršok v Banskej Štiavnici.

Táto lokalita bola vybraná z nasledovných dôvodov:

- ☐ Banská Štiavnica, ako lokalita svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO, je mesto veľmi známe a turistami navštevované za účelom spoznávania jej historických a kultúrnych hodnôt, ktoré treba permanentne prezentovať, udržiavať v dobrom stave a popularizovať. K tejto spolupráci je vedenie mesta naklonené a nápomocné pri realizácii projektu.
- ☐ Banská Štiavnica, ako mesto s približne 10 000 obyvateľmi, môže byť považovaná za reprezentujúci príklad malých miest a obcí na Slovensku, ktoré sa boria s podobnými ekonomickými a manažérskymi problémami svojho rozvoja, s úlohou chrániť svoje kultúrne dedičstvo prostredníctvom jeho aktívneho využitia, ako aj s problémami nárazového záujmu návštevníkov.
- ☐ Cintoríny na Zvonovom vršku sú už nefunkčné (nepochováva sa v nich), lokalita morálne i technicky degraduje, napriek faktu, že v kontexte chránenej historickej štruktúry mesta tvoria jeho neodlučiteľnú súčasť.

Projekt predpokladá, že výsledky z výskumu i získané skúsenosti budú môcť byť motivujúcim príkladom aj pre iné mestá a obce na Slovensku, k čomu môžu napomáhať v rámci projektu vypracované metodické materiály.

V súčasnosti je na území Banskej Štiavnice 12 historických cintorínov. Sprievodcovia mestom návštevníkovi nezapadnú pripomenúť, že dnes je v meste viac mŕtvych ako živých³. Tento, na prvé počutie podivuhodný, údaj má reálne a logické vysvetlenie: Banská Štiavnica, ako jedno z najstarších historických miest Slovenska, bola počas uplynulých storočí oveľa viac zaľudnená, ako je v súčasnosti. Prevažujúci spôsob obživy – baníctvo a hutníctvo drahých kovov – vyžadoval nesmierne ťažkú prácu v zdraví škodlivých a životu nebezpečných podmienkach, čo neprispievalo k dlhovekému životu tunajšieho obyvateľstva. Úcta vyvierajúca z partnerstva

³ V meste je evidovaných viac hrobov, ako obyvateľov (...../.....)

v práci i zmysel spolupatričnosti v rámci miestnej komunity zas spôsobili, že cintoríny v meste a na okolí boli v úcte a dobre udržiavané.

Areál na Zvonovom vršku má však, v porovnaní s ostatnými tunajšími cintorínmi, špecifický status: viac ako 20 rokov sa v ňom už nepochováva. K útlmu a následne aj prerušeniu jeho sepulkrálnej funkcie nedošlo v dôsledku zaplnenia vyčlenených plôch alebo vplyvom evolučného vývoja. Bolo to v dôsledku administratívneho rozhodnutia v rámci prípravy zamýšľanej rozsiahlej investičnej akcie, ktorá sa mala realizovať na plochách tohto areálu. Aj keď od výstavby sa neskôr upustilo, na Zvonovom vršku sa pochovávanie neobnovilo. Cintoríny tu však zostali a pre mnohých pozostalých predstavujú miesto stále živej pripomienky svojich blízkych – hroby svojich predkov stále navštevujú a pravidelne ich udržiavajú. No predsa, v povedomí širokej verejnosti cintoríny tohto areálu pomaly upadali do zabudnutia. Udržiavaných hrobov ubúdalo, pravidelná starostlivosť a údržba redla, začali sa objavovať prejavy vandalizmu. Pomerne rozsiahla plocha v bezprostrednej blízkosti obytnej mestskej štruktúry zarastala náletovou zeleňou. Občas sa stávala neriadenou „čiernou“ skládkou odpadu, postupne sa menila na neprívetivé prostredie vyvolávajúce pocity nebezpečenstva. Výborný predmet na komplexný výskum i motív na hľadanie konverznej funkcie a perspektív v organizme mesta.

Metódy a postup riešenia

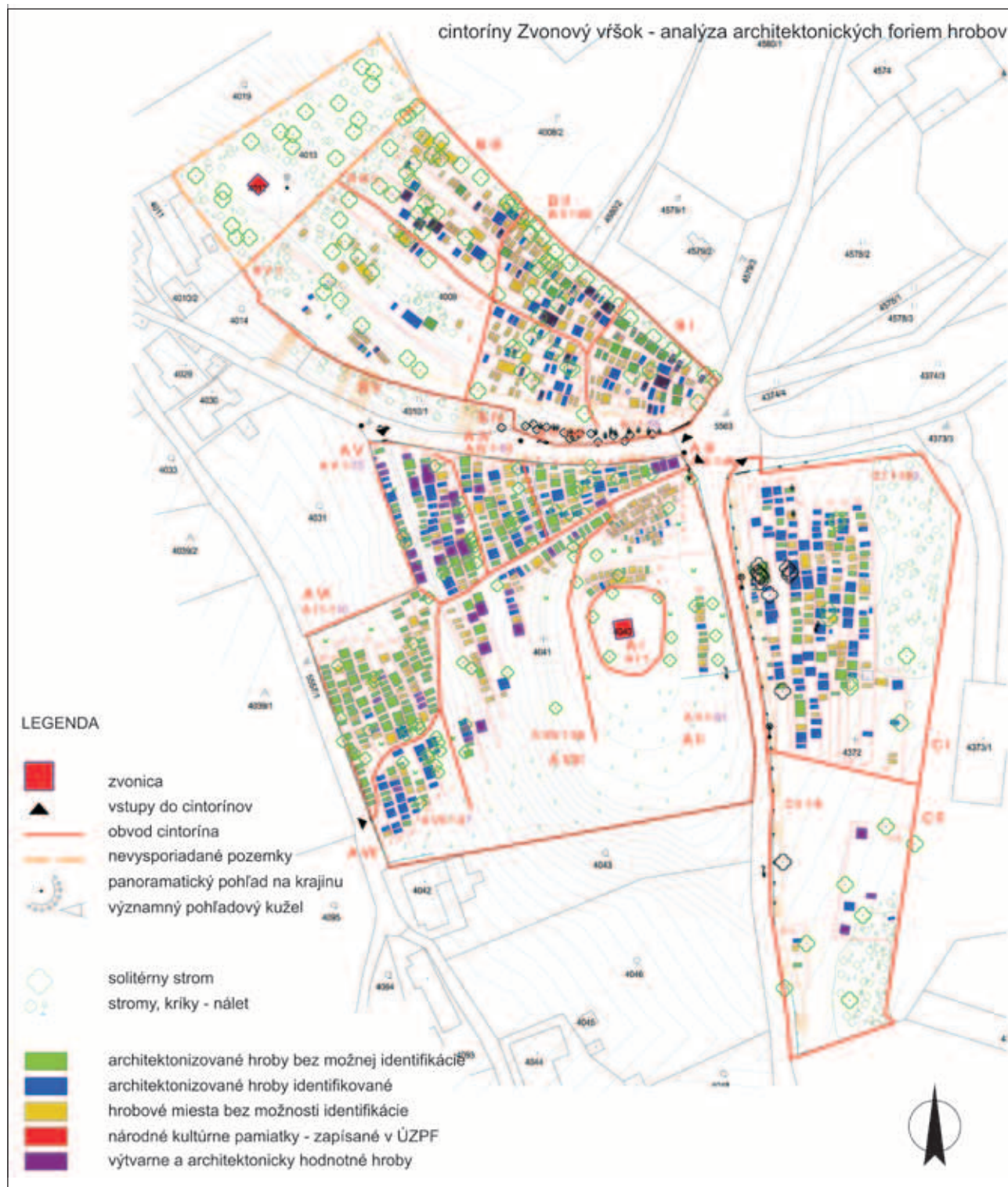
Východiskom výskumu bolo predbežné zmapovanie situácie tak v danej lokalite, ako aj v odborných kruhoch.

Pri úvodnej návšteve a zbežnej prehliadke areálu bolo overené, že cintoríny sú spustnuté a neudržiavané. Na vstupnom rokovaní s predstaviteľmi mesta sa dohodli spôsoby a termíny na vytvorenie vhodných pracovných a výskumných podmienok pre riešiteľov. Predovšetkým išlo o sprístupnenie a sprehľadnenie plôch areálu vykosením trávy a vyrezaním zrejmých náletových drevín. Tie v podobe húštiny znemožňovali pohyb a systematickú prácu riešiteľov. V ďalšej etape, už v spolupráci s odborníkmi na vegetačné systémy, boli identifikované ďalšie dreviny určené na výrub - najmä choré a poškodené jedince, ktoré predstavovali potenciálne ohrozenie bezpečnosti návštevníkov. Zapojené odborné organizácie mesta dohodnuté úlohy splnili, pričom zabezpečili aj odstránenie divých skládok odpadu. Súčasťou aktivít sa stala pravidelná kontrola areálu z pozície poriadkovej služby a mestskej polície. Mestský úrad upovedomil obyvateľov o riešení projektu vrátane avizovania pohybu výskumníkov v priestoroch cintorínov a ich okolí. Obyvateľov vyzval na pomoc a ústretovosť najmä pri výskumoch zisťovania názorov. Ukázalo sa, že všetky tieto kroky boli veľmi prospešné pre programovaný postup prác.

Časový a vecný harmonogram postupu prác bol vypracovaný už v etape podávania projektu na agentúru KEGA. Po schválení projektu a na začiatku samotného riešenia sa harmonogram na spoločnom stretnutí spresnil a časovo zaktualizoval. V ďalšom postupe pôsobil ako výborný pomocný nástroj kooperácie jednotlivých výskumných kolektívov, koordinácie a sledovania postupu prác.

Ďalším nevyhnutným krokom bolo vypracovanie exaktnej meračskej dokumentácie areálu s identifikáciou jednotlivých hrobov, ciest, urastených stromov a iných objektov, ktoré sa v cintorínoch nachádzali. Partnerské pracovisko projektu – Katedra geodézie Stavebnej fakulty STU – zhotovilo geodetický výškopis celého riešeného územia s vrstevnicovým zobrazením a polohopis všetkých v teréne zistiteľných hrobov. Táto meračská dokumentácia predstavuje základný objektívny východiskový podklad pre ďalšie výskumné i návrhové práce.

Následne bola vypracovaná identifikačná mreža cintorínov, do ktorej sú prostredníctvom číselného kódu zaznačené a polohovo jednoznačne lokalizované všetky objekty a evidované javy cintorínov. Číselný kód je logicky zostavený tak, aby bol zrozumiteľný aj ďalším užívateľom: skladá sa z jedného z písmen A, B alebo C, rímskej číslice a arabských číslic. Písmená označujú príslušnosť k jednému z cintorínov: A – katolícky Predný, B – evanjelický Brána pokoja, C – katolícky Zadný. Rímska číslice označuje sektor (bloková časť cintorína), arabské číslice označujú rad v rámci sektoru a poradové číslo hrobu v danom rade. K tejto numerickej identifikácii hrobov a plôch sa ďalej vzťahujú všetky ďalšie výskumy, dokumentácie, nálezy a popisy zo špecifických hľadísk zúčastnených odborníkov. Jednoznačná identifikácia umožňuje nezávislú prácu ďalších odborníkov (výskumníkov, projektantov, finančných manažérov a pod.), presnú evidenciu zmien a udalostí, ktoré sa v cintorínoch perspektívne môžu vyskytnúť, aj prehľadnú orientáciu návštevníkov v cintorínoch tohto areálu. (Obr.3)

Obr. 3 Detailné zameranie cintorínov sa stalo spoločným východiskom a koordinačným pracovným dokumentom pre všetky čiastkové odborné výskumy.

Analýza hodnôt a identifikácia hrobových miest na základe terénneho spracovania Identifikačných kariet v rámci pracovného seminára študentov Fakulty architektúry STU. Spracovatelia: D. Garaj, V. Minx.

Všetky dosiaľ uvedené kroky predstavujú skupinu organizačných metód. Ďalšiu skupinu pracovných metód predstavovali zisťovacie a dokumentačné metódy.

Pri získavaní údajov sa postupovalo od archívneho a bibliografického výskumu o existencii relevantných starších informácií a zdrojov, miestnym zisťovaním a osobnými rozhovormi k ich overeniu v prostredí cintorínov aj v povedomí obyvateľov mesta. Pri výskume i vyhodnocovaní údajov sa využívala komparácia s inými lokalitami alebo motívmi, štatistické vyhodnotenie početnosti výskytu jednotlivých javov, sumarizácia výskytu, syntetizujúce vyhodnotenie charakteristík sledovaného javu. Analytické spracovanie a vyhodnotenie vybraných kvalitatívnych ukazovateľov (technický stav hrobov, výskyt výtvarne hodnotných objektov, výskyt a kvalifikácia drevín, ale aj významovo hodnotné prehľady na identifikačné pamiatkové objekty alebo časti mesta a pod.) sa zaznačili do vytvoreného mapového podkladu. Na mapách sa prezentujú aj variantné riešenia odporúčaných úprav v súvislosti s navrhovanou transformáciou územia na memoriálny park.

Priebežné výsledky vybraných faktorov

V sledovanom prípade cintorínov na Zvonovom vršku v Banskej Štiavnici bol prieskum vykonaný v rozsahu celej plochy areálu vrátane kontaktného prírodného okolia. Zachytené boli všetky rozpoznateľné hroby (spolu 853 hrobov) a 2 objekty zvoníc, ktoré sa nachádzajú na sledovaných plochách. Neodlučiteľnou súčasťou prieskumných i návrhových prác bolo hodnotenie prítomných vegetačných prvkov.

Prínos prieskumu cintorínov pre ich ďalšiu perspektívu možno obecné zhrnúť do troch hlavných obsahových okruhov, a to:

- ☐ **kultúrny** – keď výsledky prieskumu rozširujú, prehlbujú a dokumentujú objektívne poznanie kultúrnych hodnôt objektu i širších kultúrnych súvislostí spoločnosti a lokality, čím vytvárajú podmienky na zachovanie kultúrnej kontinuity a kultivovanosti spoločenského povedomia,
- ☐ **technický** – keď sa prieskumom získava objektívne poznanie o jednotlivých materiáloch, technických prvkoch, minulých prestavbách, technických úpravách, ale aj o podmienkach výstavby, resp. degračných pochodoch na objekte, t.j. o základných faktoroch určujúcich technické podmienky postupu udržiavacích alebo obnovovacích prác a ich perspektívnej trvanlivosti, čím sa minimalizuje pravdepodobnosť nepredvídaných konštrukčných situácií (v lepšom prípade nálezov, v horšom prípade neočakávaných čiastkových deštrukcií, posunov a pod.),
- ☐ **ekonomický** – keď poznatky prieskumu poskytujú východiskovú základňu pre časové, finančné aj obsahové plánovanie udržiavacích alebo reparačných zásahov do sledovaných objektov, čo následne znamená znižovanie prevádzkových nákladov a optimalizáciu ich využiteľnosti v širšom funkčnom kontexte mesta.

V okruhu kultúrnych efektov výsledky projektu predstavujú prínos v exaktnom poznaní a zdokumentovaní materiálnych prejavov sepulkrálnej produkcie charakteristickej pre obdobie od polovice 19. storočia. Prinášajú rozšírenie poznania v čiastkových špecifických oblastiach, ako sú najmä:

- ☐ charakteristika tradícií a zvykov vo vzťahu k pamiatke zosnulých v povedomí a vnímaní dnešnej populácie miestneho obyvateľstva aj vo vzťahu k predmetnej lokalite Zvonového vršku,
- ☐ identifikovanie hrobov významných osobností mesta,
- ☐ uplatnenie umeleckej (výtvarnej) produkcie pre sepulkrálne účely a jej súvislostí,
- ☐ urbanisticko-krajinárske kompozície a väzby na sídelnú štruktúru mesta,
- ☐ architektonické spracovanie náhrobkov a zvoníc.

V rámci týchto oblastí sa ďalej skúmali viaceré hľadiská a faktory, ktoré s témou súvisia. Podrobnosti o jednotlivých témach, ktoré sa výskumom zisťovali, popisovali a dokumentovali, predstavenie dosiahnutých výsledkov, predbežných čiastkových alebo niektorých sumárnych záverov a odporúčaní sú predmetom samostatných príspevkov. Na tomto mieste bude prezentovaná časť výsledkov architektonického charakteru.

Architektonická a urbanistická charakteristika cintorínov Zvonový vršok

Areál Zvonový vršok sa rozkladá na hrebienku terénnej vyvýšeniny vybiehajúcej spod homole kopca, na ktorom sa rozkladá známy súbor banskoštiavnickej Kalvárie, JZ smerom tak, že vymedzuje údolie historickej dopravnej trasy vedúcej z mesta smerom na Svätý Anton a ďalej na Krupinu a Šahy. Na historických mapách z 18. a 19. storočia sa táto lokalita nazývala Katzenhügel (Mačací vršok), názov Zvonový vršok je známy až z 20. storočia. Podnetom na zmenu názvu bol zrejme zvuk zvonov, ktorý sa z tohto miesta šíril z dvoch zvoníčiek postavených postupne v jednotlivých blokoch cintorínov. Cintoríny sú rozložené po oboch stranách hrebienka, pričom tvoria pôdorysný útvar podobný d'atelinovému trojlístku. Dve plochy tohto trojlístka (pracovne označené písmenami A, B) ležia na západnom úbočí hrebienka oproti areálu bývalej tabakovej továrne, jeden blok (C) sa rozkladá na východne orientovanom svahu s výhľadom na Kalváriu. Plochy A a B patria do plochy mestskej pamiatkovej rezervácie ako plochy so špecifickým ochranným režimom. Plocha C leží v rozsahu ochranného pásma mestskej pamiatkovej rezervácie. (Obr.4)

Obr. 4 Cintoríny na Zvonovom vršku sa v krajine javia ako lesoparková štruktúra pokrývajúca terénny hrebienok medzi historickým údlím mesta (v popredí) a novým sídliskom Drieňová (v pozadí). (Foto E. Kráľová)

Plochu cintorínov na západnom úbočí pretína jednopruďová zjazdová cesta (dnes využívaná len ako pešia), ktorá je skrátenou spojniciou medzi obytnými súbormi hlavného spádového a sídelného údolia mesta v časti okolo bývalej tabakovej továrne s novou výstavbou južne od Kalvárie a so sídliskom Drieňová. Areál je prístupný tiež automobilovej doprave, a to miestnou obslužnou komunikáciou od Kalvárie a futbalového štadióna k stredisku služieb a obytnej zóne na južnom konci mesta (pri dolnej križovatke).

Plochy sledovaných cintorínov sú parcelne zreteľné už na najstarších mapách územia Banskej Štiavnice, aj keď vtedy ešte neboli označené ako cintoríny. Na cintorínoch obrátených do hlavného údolia mesta (A – katolícky Predný a B – evanjelický Brána pokoja), stoja dva samostatné vežové objekty zvoníc, podľa ktorých pravdepodobne lokalita dostala svoje meno. Doba a okolnosti vzniku zvoníc neboli archívne zdokumentované, no ich architektonické tvaroslovie naznačuje, že zvonice neboli postavené súčasne.

Zvonica na cintoríne katolíckom Prednom (A) je dekoratívne bohatšia a pravdepodobne je staršia. Postavená je v tvare dvojpodlažného pravidelného štvorbokého kubusu na štvorcovom pôdoryse, s dekoráciou neoslohovým tvaroslovím na všetkých štyroch priečeliach. Vo všetkých štyroch obvodových stenách sú umiestnené polkruhovo zaklenuté otvory typu okien, v prízemí je jeden z otvorov predĺžený po zem tak, že vytvára dverný otvor. Zvonica je prekrytá strechou v tvare jednoduchej stlačenej helmice ako lomený guľový vrchlík so špicatým prevýšením vo zvislej osi stavby. Z obvodových stien do helmice zasahujú nízke tympanóny, ktoré vizuálne pôsobia akoby kubus veže bol ukončený atikou. (Obr. 5)

Obr. 5 Vežový objekt zvonice akoby vyrastal z mäkkej prírodnej línie zalesneného hrebienka, čím identifikačne akcentuje polohu cintorína.
(Foto E. Kráľová)

Obr. 6 Prvé zameranie zvonice na katolíckom cintoríne Prednom.
(Zameranie študenti FA STU: M. Mészáros, P. Oravec, V. Plchová, M. Suchárová)

Zvonica je postavená z tehlového materiálu, miestami s kamennými blokmi, tvaroslovie má tehlovú konštrukciu s omietkovou povrchovou úpravou. Nižšia prízemná časť má exteriér upravený plochou omietkovou bosážou, interiérom tvorí sieň s oblúkovito zaklenutými otvormi vo všetkých štyroch obvodových stenách, otvor vo východnom priečelí má veľkosť vstupného otvoru. Výplne otvorov sa nezachovali. Povrch stien siene má hladkú vápennú omietku, v súčasnosti je znehodnotený vandalskými zásahmi sprejerov. Poschodie zvonice je oproti prízemiu vyššie, tvorí ho jediný priestor pre zvon. Vo všetkých štyroch stenách zvonovej komory sú veľké oblúkovito zaklenuté otvory umožňujúce šírenie zvuku zvona. V jednom z otvorov zvonovej komory na poschodí sa zachovala časť výplňového krídla otvorov. Zvon už v zvonici nie je, ostalo po ňom torzo nosnej drevenej stolice, ktorá je v dôsledku vandalských zásahov tiež vážne poškodená. (Obr. 6)

Obr. 7 Drevená konštrukcia krovu na katolíckom cintoríne. Prednom poškodená vandalmi. (Foto E. Kráľová)

V rámci výskumných prác projektu bude zvonica podrobne zameraná. Dokumentácia bude vstupným podkladom pre projektové návrhy perspektívneho obnovovacieho stavbého zásahu ako aj pre prípravu terénnych úprav plôch cintorína v okolí objektu zvonice.

Zvonica na evanjelickom cintoríne Brána pokoja má tvar jednoduchého štvorhranného kubusu, bez tvaroslovej dekorácie, ukončený prevýšenou stanovou strechou. (Obr.8, 9)

Hĺbkový prieskum konštrukcií nebol vykonaný, charakter konštrukčného vyhotovenia bol identifikovaný vizuálnou obhliadkou v miestach odpadávajúcich vrstiev povrchovej omietky. Jadrové tehlové murivo je omietnuté hladkou omietkou upevnenou na celoplošnom riedkom latovaní. Priebeh porúch omietok na klimaticky viac atakovanom priečelí indikuje hrádzenie alebo iným materiálom vystuženú konštrukciu stien. Vstupný otvor do objektu ako aj zvukové otvory (okná) majú pôvodnú drevenú výplň. Okrem porúch omietkových povrchových úprav a prízemnej časti sokla zvonica nemá evidentné statické poruchy. Interiér zvonice

Obr. 8 Jednoduchý tvar a striedmy výraz zvoničky pri evanjelickom cintoríne kontrastuje s dramatickým prostredím prudkého svahu, do ktorého je osadená. (Foto E. Kráľová)

riešiteľom projektu nebol prístupný. Podľa informácie správcu cintorínov a správkyni evanjelického cirkevného zboru, vo zvonici by sa mal nachádzať pôvodný zvon.

Poloha zvoníc v jednotlivých cintorínoch nie je viazaná na zreteľný kompozičný zámer. Zvonica katolíckeho cintorína Predného (A) je osadená na lokálnu vyvýšeninu v rámci trasy terénneho hrebienka, čím sa v diaľkových pohľadoch uplatňuje ako identifikačný prvok siluety. Vizuálne je vnímateľná zo všetkých troch cintorínov, aj z mnohých pozorovacích stanovišť v meste aj v jeho okolí. Druhá zvonica, ktorá sa pričleňuje k evanjelickému cintorínu Brána pokoja (B), stojí hlbšie pod hrebeňom vršku, úplne excentricky na opačnom konci od vstupnej Brány pokoja tak, že cintorín prakticky ukončuje. V skutočnosti stojí mimo samotného cintorína – je postavená na parcele s iným parcelným číslom, než má cintorín. Majetkovo-právne to vyzerá, že zvonicu postavili v súkromnej záhrade. Prieskumom v teréne sa táto situácia zistila, majetkovo-právne overila a potvrdila, jej vysvetlenie (zdôvodnenie) sa však nezistilo. Zvonica sa vníma ako súčasť cintorína a spolu so zvonickou na hrebienku vizuálne identifikujú lokalitu Zvonového vršku aj v diaľkových priehľadoch. (Obr.10) Pôdorysná schéma cintorínov nemá zámerne kreovanú kompozíciu, ale vychádza z terénnych daností: hroby sú radené vedľa seba v líniiach schodnosti terénu. Prevažná orientácia hrobov je v smere približne V-Z, len málo hrobov má inú orientáciu (vždy vychádzajúcu z prístupnosti terénu). (Obr.11) Hlavová časť hrobov je umiestnená vždy bližšie k hrebeňu vršku, čo spôsobilo, že v cintorínoch A a B je orientovaná prevažne

Obr. 9 Omietaný povrch stien na náveternej SZ strane objektu fyzicky je natoľko degradovaný, že umožňuje „prečítať“ konštrukčnú schému a priebeh nosných prvkov. (Foto E. Kráľová)

Obr. 10 Objekty zvoníc identifikujú cintoríny na Zvonovom vršku v diaľkových pohľadoch. (Foto E. Kráľová)

Obr. 11 Orientácia hrobov „po spádnici“ do pokojnej atmosféry posledného odpočinku vnáša ilúziu zápasu medzi dočasnou (a pominuteľnou) ľudského snaženia a premenlivou, no kontinuálnou trvanlivosťou prírody. (Foto E. Kráľová)

na východnú svetovú stranu, v cintoríne C na západnú stranu, časť hrobov v cintoríne B má orientáciu S-J s hlavou na severe. Vyhodnotenie situácie priamo v lokalite ukázalo, že orientácia hrobov jednoznačne závisí od geomorfológie terénu a hroby sú uložené po spádnici, pričom prístup k hrobom je po vrstevnici.

Priestorová úprava hrobov je typovo jednotná: na všetkých troch cintorínoch sa nachádzajú len hroby – vo forme mohyly ako miernej zemnej vyvýšeniny, ktorá je stabilizovaná a identifikovaná náhrobníkmi. Pohrebne kaplnky alebo mauzóleá sa tu nevyskytujú. Meraním a analýzou terénu bolo vo všetkých troch cintorínoch na Zvonovom vršku zistených 853 hrobových jednotiek. Nie všetky z nich sú však identifikovateľné – v dôsledku zanedbanej údržby (opustenia hrobov, odchodu príbuzných) takmer polovica z nich je už len mohylovým znakom miesta hrobu, bez architektonizovaného tvaru aj bez identifikačných údajov. V ďalších príspevkoch sú predstavené výsledky výskumu a analýz formovo-slohovej stránky náhrobníkov a ich umeleckej výzdoby, rovnako aj problematika špecifických krajinných štruktúr.

Nadväzne na skompletizovanie meračskej dokumentácie, zdokumentovanie objektov zvoníc, zmapovanie hrobov a vegetačných kvalít predmetného územia sa začali návrhové práce na overovacích architektonicko-urbanistických štúdiách perspektív areálu a jeho výtvarnom dotvorení. Štúdie spracovávali študenti Fakulty architektúry STU na profilovom zameraní Obnova architektonického dedičstva a v študijnom programe Krajinná architektúra a krajinné plánovanie. Výtvarné doriešenie vybraných symbolických prvkov cintorínov sa navrhovalo v ateliéroch Ústavu dizajnu a v predmete Výtvarné dielo v architektúre. Pri všetkých týchto návrhových prácach študenti vedení pedagógmi – riešiteľmi projektu – akceptovali, využívali a tvorivo zapracovávali poznatky získané výskumom partnerských riešiteľov. Tak sa dosiahlo, že spracované návrhy perspektívneho riešenia areálu rešpektujú a zviditeľňujú zistené pozitívne prvky a kvality a odstraňujú alebo minimalizujú negatívne faktory. Dosiaľ spracované štúdie a výtvarné návrhy boli predstavené na výstavách v Slovenskom banskom múzeu v Kammerhofe v Banskej Štiavnici (25. 11. – 7. 12. 2009) a budú aj vo výstavnom priestore Fakulty architektúry STU v Bratislave (15. 12. 2009 – 15. 1. 2010). Výtvarné práce inšpirované prostredím Zvonového vršku a tematikou cintorínov boli budú predstavené na samostatnej výstave v Galérii F v Bratislave v priebehu mesiacov máj a jún 2010.

V technickej oblasti výsledky projektu predstavujú prínos v exaktnom poznaní a zdokumentovaní materiálov a z nich vytvorených prvkov náhrobníkov, resp. iných prvkov skúmaného areálu cintorínov. Početné zastúpenie použitých materiálov, ich opracovanie a časové nasadenie je údajom, ktorý obohacuje naše poznanie o minulých historických obdobiach a o k nim relevantných zaužívaných zvyklostiach. V tejto pozícii je prieskum technického stavu prínosom do kultúrnej oblasti. Stavebno-technický prieskum má však aj prozaickejšie

(praktické) poslanie. Prieskumom bol zisťovaný technický stav jednotlivých náhrobníkov, t.j. ich celistvosť a súdržnosť, stupeň a rozsah poškodenia, príčiny degradácie. Tieto údaje sú určujúcimi kvalitatívnymi kritériami, ktoré podmieňujú následnú voľbu organizačného aj technologického postupu udržiavacích, opravných alebo obnovovacích prác na náhrobníkoch, resp. v ich okolí. Je pravda, že údržba hrobov je vecou pozostalých príbuzných, no poznanie aktuálneho kvalitatívneho stavu náhrobníkov (najmä tam, kde hrozí havarijný stav) umožní správcovi preventívne konať v záujme ochrany okolia deštrukciou ohrozených náhrobníkov. Prieskum preukázal aj iné technické nedostatky vo vybavenosti cintorínov, ktoré sú niekedy len estetické povahy, v niektorých prípadoch obmedzujú alebo sťažujú pohyb po cintoríne.

Obr. 12 Zeminou prisýpané schodíky pri vstupe do cintorína vytvárajú nebezpečnú naklonenú rovinu, z ktorej sa vo vlhkom počasi stáva neželaná šmýkačka. (Foto E. Kráľová)

Obr. 13 Voda nahromadená v blízkosti hrobov ohrozuje fyzickú podstatu a stabilitu hrobových obručníkov i náhrobníkov. (Foto E. Kráľová)

Zistením takéhoto druhu bola neriadená situácia odvodu dažďovej vody v areáli: prístupové cestičky a chodníky medzi radmi hrobov v období dažďov sa menia na vodné toky, ktoré zaplavujú prístupové chodníky k hrobom. Tam podmáčajú základové polohy náhrobníkov, v niektorých prípadoch aj vymieľajú zemný materiál spod ich základov. V dôsledku podomletia sa narušuje rovnovážny stav náhrobníkov, časti ich konštrukcií a rámov sa rozvoľňujú, nerovnomerne posúvajú, celok náhrobníka sa rozpadá. Degradatívny vplyv podomletia sa zosilňuje v obdobiach s mrazivým počasím, kedy rozvoľnenie obrubných konštrukcií znásobujú rozpínacie sily mrznúcej vody. Porušený rovnovážny tvar základového rámu je následne príčinou straty rovnováhy vertikálnych častí náhrobníkov (stél, pylónov, križov, a pod.), ktoré v dôsledku toho neraz padnú, pritom sa rozbiť alebo poškodia. Niekedy takýto „vývoj“ ohrozuje aj susedné náhrobníky, alebo obmedzuje trasu komunikačných koridorov (chodníkov). Takto deformované a poškodené náhrobníky sú teda nebezpečné pre návštevníkov aj okolie, kazia vizuálny vnem prostredia, niekedy môžu podnietiť aj vandalské „dokončenie“ diela. Zamedziť takýmto príčinám poškodenia náhrobníkov patrí do úloh správcu cintorína.

Obr. 14 V počiatočnej fáze riešenia projektu pri vstupe do cintorínov sa hromadil odpad aj necintorínskeho pôvodu, ktorý navodzoval dojem smetiska. V súčasnosti skládku nahradili riadne udržiavané a pravidelne vypratávané kontajnery na triedený zber odpadkov.

Tieto nedostatky okrem príčin technického pôvodu spadajú už do okruhu **ekonomických a manažérskych činností**. Podobne boli zistené nedôslednosti, resp. nedostatky technickej vybavenosti cintorínov aj v oblasti zberu a odpratávania odpadu, resp. osvetlenia. Treba oceniť, že po upozornení správcu cintorínov na zistené skutočnosti, v krátkom čase boli podniknuté také organizačné zásahy, že uvedený nedostatok, ak nebol odstránený, tak bol minimalizovaný. To sa týka predovšetkým zberu a odpratávania odpadu, pravidelného kosenia všetkých plôch cintorínov, zvýšenia bezpečnosti v areáli a jeho okolí.

Perspektívne úlohy na poli manažmentu cintorínov by sa mali týkať prípravy transformácie areálu na novú funkciu poznávaco-kultúrneho charakteru.

Obr. 15. Z vyčistených a presvetlených priestorov cintorínov sa otvorili dosiaľ neznáme, veľmi zaujímavé pohľady na mesto a jeho identifikačné pamiatky, ktoré majú potenciál zaujať turistických návštevníkov. (Foto E. Kráľová)

Prítomnosť jednoznačne identifikovaných historických, umeleckých, krajinárskych a emotívnych hodnôt tohto areálu poskytuje reálnu možnosť zapojiť ho do existujúcej siete náučných trás, atraktívne exponovaných výhľadov na mesto, ale aj pohostinských služieb (napr. neďaleký Penzión pri štadióne). Obohatí sa tým ponuka pozitívnych zážitkov pre domácich obyvateľov aj pre návštevníkov mesta. Ďalšia ekonomická využiteľnosť takto transformovaného funkčného využitia areálu (napr. formou sprievodcovských služieb, vydávania informačných materiálov a pod.) bude vecou marketingovej iniciatívy nielen vedenia mesta, ale aj jeho podnikateľskej sféry.

Záver

Priebežné výsledky dosiahnuté pri riešení tohto projektu ukazujú, že bola zvolená dobrá cesta. Prínosy sú zrejmé a citelné už v „stave rozpracovanosti“. Získané odborné poznatky obohacujú poznanie prostredia i tradícií nielen v samotnom meste Banská Štiavnica, ale sú prínosom aj v širšom kontexte regiónu a celého Slovenska. Objekty zvoníc na katolíckom cintoríne Prednom a na evanjelickom cintoríne Brána pokoja budú v rámci projektu v ďalšej etape jeho riešenia podrobne zamerané a bude vypracovaná dokumentácia ich aktuálneho stavu.

Výsledky projektu pozorne sledujú a oceňujú aj obyvatelia mesta. Tento fakt nie je len pociťovým názorom riešiteľov, ale dokumentujú ho výsledky dopytového prieskumu u obyvateľov. Oceňujú najmä skultúrnenie prostredia, zvýšenie bezpečnosti. Na zverejnené výsledky výskumov aktívne reagujú prinášaním buď dokumentov, ktoré majú doma, alebo informácií viažucich sa k dotykovým udalostiam alebo osobnostiam pocho-

vaným na cintoríne. Ukazuje sa, že projekt prispieva k posilneniu identity lokality i k posilneniu lokálpatriotického povedomia obyvateľov. Tým sa formuje dôležitý kvalitatívny predpoklad na kladné prijatie novej funkcie areálu jeho zapojením do siete kultúrno-poznávacích a edukačných trás mesta.

Komplexné spracovanie získaných poznatkov z parciálnych prieskumov poskytuje východiskovú základňu pre perspektívne časové, finančné aj obsahové programovanie rozvojových aktivít, aj na plánovanie udržiavacích alebo reparačných zásahov do sledovaných objektov. To následne umožní znížovanie prevádzkových nákladov a optimalizáciu ich využiteľnosti v širšom kontexte funkcií a života mesta.

Riešitelia odborných otázok projektu vysoko hodnotia aktívnu účasť a operatívnu súčinnosť vedenia mesta Banská Štiavnica a jeho príslušných odborných organizácií a vyjadrujú im poďakovanie za spoluprácu a vytvorenie podmienok na prácu riešiteľov projektu.

Literatúra

EDGAR, E.: Pred založením cintorína. In: Slovenský staviteľ, roč. IV. (1934), s. 357.

HUSOVSKÁ, L. – TAKÁTSOVÁ, J.: Slovensko – Prechádzky storočiami miest a mestečiek. Vydavateľstvo Príroda, Bratislava, 1998. ISBN 8007011331. 288 s.

KAPIŠINSKÁ, V.: Architektúra a smrť v teórii a praxi. Dizertačná práca. Fakulta architektúry STU, Bratislava 2009.

MARSINA, R. (ed.) a kol.: Banské mestá na Slovensku. Zborník príspevkov zo sympózia na počúvadle 26. - 28. 5. 1987. Okresný národný výbor v Žiari nad Hronom 1990. ISBN 80-217-0191-9. 267 s.

OBUCHOVÁ, V.: Ondrejský cintorín. Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT. Bratislava, 2004. ISBN 80-88912-75-X.

OBUCHOVÁ, V. – HOLČÍK, Š.: Cintorín pri Kozej bráne. Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT. Bratislava, 2006. ISBN 808891289X.

Pomník Svetozára Hurbana Vajanského v Turčianskom sv. Martine. In: Verejný život a zaujímavosti. Slovenský staviteľ, roč. 1931, s. 153.

PRIATKOVÁ, A.: Kostol Krísta Kráľa pri konvente sestier dominikánok v Košiciach. In.: ASB, 11/2009, "Nadčasová architektúra", s.70 – 71.

PRIATKOVÁ, A. – VAŠKOVIČOVÁ, A.: Examples of Modernism of the sacral architecture in Košice. In: Transaction of the Universities of Košice, /Research reports from the Universities of Košice/, No. 2 / 2008. ISSN 1335-2334. S. 37 – 43.

Slovník slovenského jazyka, diel I., Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1959

SARDINI, P. L.: Il cimitero protestante detto „degli Inglesi“ in Firenze. Amministrazione del cimitero degli Allori, Tipografia K. S., Firenze 1981.

SCHWARCOVÁ, A. (ed.) a kol.: Kultúrno-historická a sociologická topografia Bratislavy. Zborník príspevkov zo seminára. Mestský správa pamiatkovej starostlivosti v Bratislave, 1991

ZÁVADOVÁ-JANČOVÁ, K.: Sebastián Zeller, medirytca z barokovej Bratislavy. In: Ars 2/89, Veda vydavateľstvo SAV Bratislava 1989, ISBN 80-224-0055-6. S. 57-70.

http://spravy.pravda.sk/stiavnicke-cintoriny-zacali-strazit-kamery-fz8-/sk_regiony.asp?c=A091105_102124_sk_regiony_p09